

HERMANN RÓBERT

DUKA TIVADAR VISSZAEMLEKEZÉSE¹

Az 1849. évi vereség után a magyar emigráció — akárcsak a győztes cs. kir. hatalom — szükségét érezte annak, hogy a korabeli Európa az ő szempontjaiból ismerje meg a forradalom és szabadságharc történetét. Hiszen 1850-ben már megjelent a nyári, 1851-ben pedig a téli hadjáratot osztrák szempontból tárgyaló munka, illetve a hivatalos orosz összeállítás francia és német nyelven. A szabadságharc történetét megíró munkaközösség megszervezését Klapka György tábornok vállalta magára. Erre több tényező is predesztinálta. Egyrészt a szabadságharcot egy olyan katonai és politikai teljesítménnyel, Komárom sikeres védelmével és a várórség szabad elvonulásának biztosításával fejezte be, amelyhez hasonlóval egyetlen, külföldre menekült magyar tábornok, Bem, Dembiński, Mészáros, Kmety vagy Guyon sem dicsekedhetett. Másrészt Komárom sikeres védelmének köszönhetően már 1849 őszén Nyugat-Európába került, s nem kellett több mint két évig a török hatóságok kényszerű vendégszeretetét élveznie, mint a legtöbb magyar emigránsnak, köztük olyan kiemelkedő politikusoknak, mint Kossuth vagy Batthyány Kázmér. Végül pedig, Klapka az elsők között írta meg emlékiratát a függetlenségi háborúban játszott szerepéről, s ez nemcsak Angliában, de Németországban is komoly és kedvező visszhangot keltett.²

Klapka előbb egy, a magyar érdekeket képviselő folyóirat indítására gondolt, amelyben külön rovat foglalkozott volna „legutóbbi szabadságharcunk történetével”, majd egy nagy összefoglaló munkát tervezett. A katonai részeket Klapka és Czetz János, a magyarországi események történetét Teleki László írta volna. Teleki azzal utasította vissza a felkérést, hogy legfeljebb Magyarország diplomáciai viszonyait írhatná meg, hiszen éppen a legfontosabb hazai eseményeknél nem volt jelen.

1 A forrásközlemény az OTKA F 013416. kódszámú, Görgei Artúr 1848–49. évi iratainak összegyűjtését célzó pályázati támogatásával készült. A forrásközlemény elkészítéséhez szükséges bécsi kutatásaimat a Magyar Ösztöndíj Bizottság által 1995–1996-ban adott Collegium Hungaricum ösztöndíj tette lehetővé.

2 Klapka emigrációs ténykedésére és emlékirataira l. *Lengyel Tamás*: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Bp., 1936. Az első változat: Memoiren von Georg Klapka April bis Oktober 1849. Leipzig, 1850., illetve Memoirs of the War of Independence in Hungary. Bd. I–II. London, 1850.

Ugyanakkor felhívta Klapka figyelmét Horváth Mihályra és Vukovics Sebőre, akik egy olyan történeti munkán dolgoznak, „mely a legutóbbi magyarországi eseményeket tárgyalni fogja; előre láthatólag jeles mű lesz a maga nemében”. Klapka valószínűleg mindkettőjükkel értekezett e tárgyról, s így elállt eredeti szándékától; helyette Czetzcel közösen megírták a magyar szabadságharc katonai történetét 1848 májustól 1849 áprilisáig; Czetz az erdélyi, Klapka pedig a magyarországi hadszíntér eseményeit dolgozta fel. (*Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*).³

Klapkának ehhez a munkához már komoly anyaggyűjtésre volt szüksége. A szükséges háttérrel részben az addig megjelent emlékiratok, részben az 1848–1849. évi Közlöny számai, végül pedig a többi emigránsok visszaemlékezései jelentették. Ez utóbbi anyaggyűjtés egyik legérdekesebb darabja Duka Tivadar emlékirata, amely a feldunai hadsereg, majd hadtest 1848. november–1849. február közötti történetéről számol be, s amelyet néhány éve Kosáry Domokos külön közleményben ismertetett.⁴

Duka Tivadar 1825. június 25-én született Dukafalván, egy Sáros megyei birtokos család sarjaként. Eperjesen jogakadémiát végzett, s 1833–1836 között az Eperjesi Magyar Társaságnak is tagja volt.⁵ 1845-ben jurátusként Pestre került, s 1846-ban itt tett ügyvédi vizsgát. Itt, Zsivora György irodájában ismerkedett meg Görgey Istvánnal, Artúr öccsével.⁶ 1848. július 5-től a független felelős magyar minisztériumban a Kossuth vezette pénzügyminisztérium bányászati osztályán Trangous Lajos osztályvezető főnöki írnoka volt.⁷ 1848 őszén önkéntes nemzetőr-ként részt vett a Jellačić elleni harcokban, majd a schwechati vereség után Görgei főhadiszállására került. Görgei november 16-án küldte át Csány László kormánybiztosnak aláírásra Duka hadnagyi kinevezését, s a főkormánybiztos még aznap vissza is küldte azt.⁸ Duka ezt követően a szabadságharc végéig Görgei közvetlen

3 Az emigrációs folyóirat, illetve összefoglaló munka tervezetéről l. *Klapka*, 1986. 288–290. és 460–462. p. — Klapka újabb tervére l. *Márki Sándor*: Horváth Mihály. Bp., 1917. 167. p.

4 *Kosáry*, 319–322. p.

5 *Bodolay Géza*: Irodalmi diáktársaságok 1785–1848. Bp., 1963. 343. és 722. p. Ekkor volt a társaság tagja Görgey Kornél, Görgei Artúr unokatestvére és Rochlitz Kálmán, 1848–49-ben szintén Görgei segédlisztje. Uo. 722–723. p.

6 *Görgey István*, 1916. 192. p.

7 Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. S. a. r. Sinkovics István. Bp., 1957. (Kossuth Lajos összes munkái. XII. köt.) 384–385. p. Trangous Lajos valószínűleg rokona volt annak a Trangous kapitánynak, aki Duka pályakezdését anyagilag támogatta. *Görgey István*, 1916. 311. p.

környezetében, a tábornok egyik segédtisztjeként szolgált. 1848 novembere és 1849 januárja között Görgői iratainak jelentős része az ő fogalmazványában, illetve tisztázataiban maradt fenn. Görgői 1849. január 9-én főhadnaggyá léptette elő.⁹ 1849. április 29-én a komáromi csatában tanúsított bátorságáért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend 3. osztályát.¹⁰ 1849. június 24-én pedig a 124. (a korábbi 2. beszercei) honvédszászlóalj állományában századossá léptették elő. 1849. augusztus 11-én ő kísérte Görgőit az aradi várba, amikor az Kossuthal utoljára találkozott.¹¹

Világosnál ő is fogságba esett, de egy, a cs. kir. hatóságok által kiállított útlevelemmel sikerült gyógykezeltetés címén Graefenbergbe, majd onnan Drezdán és Párizson át Londonba mennie.¹² Pulszky Ferenc egy levele szerint az emigráns tisztek egy része került Duka társaságát.¹³ Szemere Bertalan és Batthyány Kázmér miniszterek Kossuth elleni hírlapi támadása után 1852. február 19-én ő is aláírta azt a nyilatkozatot, amelyben 65 honvédtiszt hűségéről biztosította Kossuthot.¹⁴ Különösebb részt nem vehetett az emigráció életében, mert egy londoni osztrák jelentéshez mellékelte emigráns-névsorban „jelentéktelen egyéneket” jellemzik.¹⁵ Londonban orvosi diplomát szerzett, s 1853-tól kezdve a kelet-indiai brit hadseregben, Bengáliában szolgált mint katonaeorvos. 1877-ben nyugalmazott orvos-ezredeként tért vissza Angliába. Híradhatatlan érdemeket szerzett Kőrösi Csoma Sándor életművének közzétételében és népszerűsítésében. Emigránsként is kapcsolatban maradt a hazai tudományos élettel, s 1863-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Haláláig tagja volt a budapesti honvédegyletnek. 1908. május 5-én Bournemouthban hunyt el.¹⁶

8 MOL H 103 Csány-ir. Fogalmazványok iktatókönyve No. 204., Beadványok iktatókönyve No. 590.

9 MOL HM Ált. 1849:3553.

10 *Görgey István* II. 232. és 243–244. p.

11 L. erre Bayer ezredes Duka számára 1849. aug. 11-én kiállított nyílt rendeletét. MOL Görgey-lt. b/44. fasc.

12 *Görgey István*, 1918. 16. p.

13 *Jánossy I.* 64. p.

14 *Jánossy II.* (Bp., 1948.) 564–566. p.

15 *Jánossy II.* 959. p.

16 Duka életére I. *Szimyei József*: Magyar írók élete és munkái. II. köt. Bp., 1893. 1123–1125. hasáb; *Gulyás Pál*: Magyar írók élete és munkái. Új sorozat. VI. köt. Bp., 1944. 346–348. hasáb; *Bona*, 1988. 184–185. p.; *Pelyach István*: Egy korszakzáró és áruelő-mítoszt teremtő

Görgeihez fűződő kapcsolatát a fegyverletétel sem árnyékolta be. Sőt, már 1850. március 31-én levélben kereste meg volt tábornokát Párizsból.¹⁷ 1864-ben Klagenfurtban személyesen is meglátogatta.¹⁸ 1881-ben a Görgei rehabilitációja körül kibobbant vitában egy újságcikket tett közzé a Pesti Naplóban, amelyben igen érdekes részleteket jegyzett fel a trónfosztás fogadtatásával kapcsolatban.¹⁹ 1898-ban Hertfordban Búsbach Péter „Egy viharos emberöltő” című munkája alapján adott ki könyvet Görgei védelmében, „Kossuth and Görgey. Recollections of a »Stormy Period«” címmel. Élete végéig levelezett „szeretett tábornokával”, akit gyakran meggratulált a „világosi menekülés” évfordulóján is.²⁰

Klapka emlékiratai első változatának írásakor viszonylag kiegyensúlyozott módon foglalt állást a Görgei–Kossuth vitában, a második változatban már csatlakozott a Görgeit egyértelműen elítélő emigráns többséghez. Duka 1850. augusztus 13-án zárta le itt közölt kéziratát. Klapka a „Nationalkrieg...” I. kötetének írásakor Duka visszaemlékezésének *adatait* felhasználta, de *szellemétől* igyekezett távol tartani magát. A Görgeit kedvező színben feltüntető részek elmaradtak a szövegből, s inkább csak a kronológiai vázat hasznosította.²¹

Klapka folytatni szándékozott a szabadságharc hadtörténetét összefoglaló munka megírását. A legfőbb munkatárs szerepe ismét Czetznek jutott, aki — immáron a hivatalos osztrák, illetve az otthon megjelent munkák alapján — meg is írta az erdélyi hadjárat történetét.²² Ezenkívül az elkészült és a tervezett kötetek anyaggyűjtésének jó néhány beces darabja maradt fenn Klapka iratai között. Így Kiss Antalnak, a 10. honvédszászlóalj őrnagyának összeállítására az 1848. őszi és téli bán-sági hadműveletekről, Kmety közlései dandárának, majd -hadosztályának 1848.

fegyverletétel. (Duka Tivadar emlékirata a világosi fegyverletételről) In: *Aetas*, 1992. 1–2. sz. 158–172. p.; *Kosáry*, 319–322. p.

17 MOL P 626 Széchenyi-gyűjtemény. 14. csomó. 1850. márc. 31.

18 *Görgey István*, 1918. 300., 304. p. Valamikor ebben az időben Duka levélben tudatta Görgeivel Szalay Lászlónak Görgei emlékirataira vonatkozó nézeteit, de ezt a levelet nem ismerjük. L. erre Görgei 1864. jan. 26-i levelét öccséhez, Istvánhoz. Uo. 321. p.

19 *Duka Tivadar: Visszaemlékezés 1848 és 49-ből.* In: *Pesti Napló*, 1881. 83. sz.

20 Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Levelestár. Duka Tivadar levelei Görgei Artúrhoz, illetve Görgey Istvánhoz. (1890–1906)

21 L. erre *Kosáry*, 319–322. p.

22 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel. Der Feldzug in Siebenbürgen. Zweiter Teil. 111 oldal. Ezután található Czetznek a Nationalkrieg korrekktúrájára vonatkozó hosszú levele.

december–1849. augusztus közötti történetéről; egy névtelen kézirat Temesvár zárolásáról és ostromáról, illetve a temesvári csatáról, egy másik a déli hadsereg 1849. június–augusztusi történetéről.²³ Sem terjedelmében, sem színvonalában nem éri el ezeket az a három oldalas, magyar nyelvű, névtelen összefoglaló, amely Perczel 1848. december–1849. január közötti hadműveleteit foglalja össze.²⁴ Klapka a végnapok történetéhez adatokat kért Horváth Mihálytól is.²⁵ A „Nationalkrieg...” könyvpiaci sikertelensége, az emigráción belüli politikai viharok azonban arra készítették a derék tábornokot, hogy az összefoglaló munka megírását másokra hagyja.

Hagyatékának tanúsága szerint azonban egészen az 1860-as évekig nem adta fel azt a tervét, hogy megírja a magyar szabadságharc összefoglaló katonai történetét. Ezt bizonyítja az a közel kétszáz oldalas kézirat, amely az „Előadások az 1848-/1849-es magyarországi nemzeti háborúról” címet viseli.²⁶ A világosi fegyverletéltelről nemcsak Duka Tivadartól szerzett kéziratot, hanem már az 1860-as években Albert Leutschtól, a VII. hadtest tábornoki őrnagyától²⁷, illetve Görgei egyik parancsőtisztjétől, Arthur Seher-Thoss századostól is.²⁸

Duka visszaemlékezése megérdemli, hogy végre teljes terjedelmében megjelenjen. Duka egyike volt azoknak a fiatal tiszteknek, akik Görgei környezetében har-

23 MOL Klapka-ir. 1. cs. 4. tétel. Historische Mitteilungen von Major Kiss, K[omman]d[an]t des 10. Ba[taill]ons. (Nagysándor's Angriff auf Kisbeckserek, Erstürmung von Alibunar, Überfall in Jarkováč); Blocade und Belagerung von Temesvár. Historische Randglossen mündlich mitgetheilt von G. Kmety. Der Südarnee und ihr Wirken in den Monaten Juni, Juli und halben August 1849 unter dem Ober Commando des FML Vetter.

24 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel.

25 Horváth 1852. jan. 10-i válaszáat közli: *Iványi Emma*: Klapka György iratai 1848–1892. In: *Levéltári Közlemények*, 40. (1969) 255–256. p.

26 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel. Vorlesungen über den Nationalkrieg in Ungarn in den Jahren 1848/1849. Fogalmazvány.

27 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel. Fragment aus dem ungarischen Kriege 1848–49 von Leutsch. [1849. júl. 12.–aug. 13.] Leutsch 1856-ban szabadult a várfogságból, emlékiratát tehát csak ezután juttathatta el Klapkához. *Bona*, 1987. 221–222. p.

28 MOL Klapka-ir. 2. cs. 5. tétel. Erinnerungen an den Rückzug Görgei's von Komorn nach Világos, und an die Zeit unserer Kriegsgefangenschaft in Großwarden. — Von Seherthoss Arthur gewidmet seinem Freunde General Klapka, Paris, August, 1862. Seher-Thoss később részletesen is megírta visszaemlékezéseit. *Gróf Seher Thosz Ártur*: Emlékezések múltamból. Ford.: Könyve Nándor. In: *Budapesti Szemle*, 1881. 27–28. köt. 27. köt. 281–300. 395–410. 28. köt. 36–61.

colták végig az önvédelmi, majd függetlenségi háborút. Közülük még hárman írtak hosszabb, összefüggő memoárt. Rochlitz Kálmán, Duka eperjesi iskolatársa Sydney-ben, Ausztráliában írta meg „Görgey’s Hauptquartier” című munkáját. Ez kéziratban maradt, s létezéséről is csupán a másik emlékiró, a tábornok öccse, Görgey István munkájából tudunk. Duka emlékiratának különös értékét az adja, hogy mindvégig elfogulatlanul, röviddel az események után, és lényegre törő módon írja le mindazt, amit átért és látott. Munkája — másik, a világosi fegyverletételt tárgyaló, Pelyach István által kiadott memoárjával együtt — ezért értékesebb és hasznosabb a testvéri szeretet által sokszor elvakított Görgey István három kötetének vonatkozó részeinél. Tudunk még Birsy József őrnagy magántulajdonban lévő emlékiratáról is.²⁹

A szöveget a jelenlegi helyesírási és központoszási szabályok szerint, de a hangzással megntartásával közöljük. Valamennyi nevet az első előfordulás helyén kommentáljuk. A visszaemlékezés után közöljük még Dukának egy rövidebb, a feldunai hadtest történetéről szintén Klapka számára írott összeállítását.

29 Kedves Gyula és Bona Gábor szíves közlése. Birsyre I. *Bona*, 1987. 113–114. p.

DUKA TIVADAR

VISSZAEMLEKEZÉSEI

(Közzéteszi: Hermann Róbert)

Az idő sokkal rövidebb, mintsem hogy oly részletesen s kimerítőleg adhatnám s szedhetném össze az adatokat, melyeket Tábornok úr tőlem kívánt, megkísértem teljesíteni, amit lehet.

Először is ide melléklek egy kis töredékes jegyzetet az 1848. év november és december havi időszakból. Régebben íratott, s rögtönözve — lesz egyébiránt tán abban is valami használható.³⁰

Görgei átvéve az feldunai hadsereg parancsnokságát a schwechati csata után³¹. — Pozsonyban érkezvén a csatavesztett sereg, Simunich³² ellen kellett egy csapatot küldeni, melynek fejevé az *elnök*³³ által Guyon³⁴ nevezetett ki, mivel Kollmann ezredes³⁵ — kit Görgei óhajtott volna Guyon helyén látni — Guyon alatt, mint vezérkari főnök, elmenni nem akart, ezen helyet Pusztelnik őrnagy³⁶ tölté be.³⁷

30 Ezt az iratot nem ismerjük.

31 Kossuth 1848. nov. 1-jén nevezte ki Görgeit „a Lajta melletti sereg” főparancsnokává. A kinevezést közli: *Hermann Róbert*: Kiadatlan Kossuth- és OHB-iratok 1848-ból. In: HK, 102. (1989) 2. sz. 229. p. A kinevezés tényéről még aznap értesítette az OIB-t is, közli: KLÖM XIII. 321. p.

32 Simunich, Balthasar von, 1850-től báró (1785–1861), cs. kir. altábornagy, hadosztály-, majd hadtestparancsnok. — Simunich hadosztálya okt. 21-én tört be Morvaországba, és 28-án Kosztolnánál megverte az Ordódy Kálmán őrnagy vezette magyar népfelkelőket és nemzetőröket.

33 Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke

34 Guyon, Richard (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, ekkor honvéd ezredes, dandárparancsnok, legmagasabb rangja honvéd vezérőrnagy. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 164–165. p. és *Márkus László*: Guyon Richárd. Bp., 1955.

35 Kollmann (Kohlmann) József (1808–1889), cs. kir. főszázados, honvéd ezredes, vezérkari tiszt. Emigrál. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 204–205. p.

36 Pusztelnik, Heinrich (1817–1849), kilépett cs. kir. százados, legmagasabb rangja honvéd alezredes, 1849. jan. 22-én Hodrusbányánál halálos sebet kap, és 26-án meghal. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 274. p.

37 Ezt megerősíti *Görgey Artúr* I. 227–229. p. Kossuth nov. 1-jén az OIBB-hoz intézett jelentésében még Kollmann szerepel vezérkari főnökként. KLÖM XIII. 321. p.

Kossuth és Görgei között oly szíves egyetértés volt akkor, hogy az elnök a tábornokot a magyar hadsereg fővezére címmel ruházta fel³⁸, jele s bizonyosága azon hivatalos pecsét is, melyet Görgei 49. február 11-ig használt, melynek körirata volt „*a magyar királyi hadsereg fővezérsége*”, s melyet Kossuth maga csináltatott Görgei számára.³⁹ Ezen körülmény a történetírónak s Görgei és Kossuth biográfusának tán nem lesz egészen fontosság nélküli. Én tudom, hogy ez főleg érleltet meg a seregben egy bizonyos önállóság utáni vágyódó érzetet, mely annyira feltűnt Vácson s különösen akkor, amidőn Kassán híre jött, hogy a feldunai önálló hadsereg egy osztályzati rangban helyzetetett apróbb hadtestekkel, s hogy fővezére önálló parancsnok lenni megszűnt.⁴⁰

Görgei a sereg s tábornokara organizálását ekképp vette eszközölsébe: A karszegédi hivatal feje Piller alezredes⁴¹ volt, később ez átvevén a Prinz von Preussen gyalogezred parancsnokságát⁴², Birsy százados⁴³; az operations cancellarie⁴⁴ elnöke Pusztelnik őrnagy, később alezredes, alatta Bayer kapitány⁴⁵, később őrnagy. Lázár

-
- 38 A kinevezési rendeletben a „Lajta melletti sereg” fővezérsége szerepel, l. a 31. jegyzetet. Az OHB-hoz intézett nov. 1-jei jelentésben Görgeit mint „az összes hadsereg” vezérét említi, ám ez csupán a Felső-Dunánál állomásozó csapatok összességét jelentette. KLÖM XIII. 321. p.
- 39 Duka tökéletesen emlékszik a feliratra. A koronás kiscímerrel ellátott pecsét egyik lenyomatát l. Schweidel József vezérőrnagy szabadságengedélyén. IIL Absz. Aradi htvszék. 113/24. csomó. Schweidel József periratai. fól. 236–237.
- 40 Mészáros Lázár hadügyminiszter 1849. febr. 12-én kelt rendeletében sorolta be a feldunai hadtestet VII. hadtestként, s azon belül egyetlen, 16. hadosztályként a többi hadtestek sorába. A rendeletet közli: Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Szerk.: Nagy László–Rohonyi Gábor–Tóth Gyula. Bp., 1955. 142–143. p. (A vonatkozó részt összeállította Barta István.)
- 41 Piller János (1811–1879), cs. kir. alszázados a 33. (Gyulay) gyalogezredben, 1848. júl. 25-től nemzetőr őrnagy, okt. 30-tól honvéd alezredes, dec. 1-jétől ezredes, 1849. jan. 5-től hadosztályparancsnok a feldunai hadtestben. Febr. 19-én visszavonul a szolgálatától, Világosnál esik fogóságba. Rangfosztásra ítélik. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 267. p.
- 42 A 34. (Vilmos porosz herceg) gyalogezred 1. és 2. zászlóaljja a feldunai, 3. zászlóaljja a bánági hadtestben szolgált. — Pillert tudomásunk szerint nem nevezték ki a 34. gyalogezred parancsnokává.
- 43 Birsy József (1816–1888), cs. kir. főhadnagy a 33. (Gyulay) gyalogezred 3. zászlóaljában, okt. 15-től honvéd százados, nov. végétől Görgei segédtszjtje, febr. 14-től őrnagy, márc. 7-től a 60. (Wasa) gyalogezred 1. zászlóaljának parancsnoka. Világosnál kapitulál. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 113–114. p.
- 44 hadműveleti iroda
- 45 Bayer József Ágost (1821–1864), kilépett cs. kir. hadnagy, legmagasabb rangja honvéd ezre-

tábornok⁴⁶ a sereg kiállításával s felszerelésével foglalkozott. — A sereg élelmezését eleinte kormánybiztosok Csány⁴⁷ felügyelete alatt látták el, december elején hadseregi intendántúra állíttatott fel, s főintendánsnak Danielis úi⁴⁸ ezerecesi címmel neveztetett ki.⁴⁹

A sereg alparancsnokai ezek voltak, részint osztály-, részint dandárparancsnokok címmel: Ordódy őrnagy⁵⁰ Nádasdon⁵¹, Kosztolányi alezredes⁵² Pozsonyban, Bárczay alezredes⁵³, Görgey Kornél őrnagy⁵⁴, Kypke alezredes (Vilmos-husár)⁵⁵,

des, Görgei vezérkari főnöke. Várfigságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 100–101. p. és *Villányi András*: Bayer ezredes. Bp., 1937. — Görgei 1849. jan. 15-én nevezte ki Bayert alezredessé és a vezérkar főnökévé, de gyakorlatilag már jan. 5-től ő látta el a vezérkari főnöki teendőket.

- 46 Lázár György, gróf (1807–1861), cs. kir. százados, ekkor honvéd vezérőrnagy, a feldunai hadsereg tartalék hadosztályának parancsnoka. 1849. jan. elején kilép, várfigságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 363. p. — Görgei nov. 6-án nevezte ki Lázár György vezérőrnagyot a feldunai hadtest gyalogsági főfelügyelőjévé.
- 47 Csány László (1790–1849), reformpolitikus, 1848. jún. 2-től a dél-dunántúli megyék királyi, majd a dunántúli magyar hadsereg kormánybiztosa, 1849. jan. 27-től erdélyi országos biztos, májustól a Szemere-kormány közlekedés- és közmunkaügyi minisztere. 1849. okt. 10-én Pesten kivégezik.
- 48 Danielisz János (1800–1861), a feldunai hadtest, majd a főszereg főhadbiztosa, honvéd ezredes. Emigrál, hazatérése után várfigságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 131. p.
- 49 A feldunai hadtest ellátására l. *Hermann*: Csány, 161–166. és 169–176. p., és *Uő*: Hadsereg-ellátás és gazdasági tevékenység a feldunai hadtestnél az 1848–1849-es téli hadjárat időszakában. In: Unger Máttyás Emlékkönyv. Szerk.: E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László. Bp., 1991. 241–256. p.
- 50 Ordódy Kálmán (1814–1871), cs. kir. főhadnagy, honvéd őrnagy, a feldunai hadsereg dandárparancsnoka, majd Lipótvár várparancsnoka. Várfigságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 255. p. — Ordódy csak nov. 19. körül vette át a dandár parancsnokságát, előtte Guyon Richárd ezredes, majd Zsedényi Gyula alezredes töltötték be ezt a posztot.
- 51 helyesen: Nádason
- 52 Kosztolányi Móric (1806–1884), cs. kir. százados, 1848. aug. 27-től honvéd őrnagy, a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség parancsnoka, okt. 30-tól honvéd alezredes, 1849. jan. 28-tól ezredes. Komáromi kapituláns. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 208. p. — Kosztolányi dandárja a pozsonyi Kálvária- és Várhegyet tartotta megszállva.
- 53 Bárczay János (1812–1886), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. febr. 2-án kilép. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 353. p. — Bárczay dandárja a pozsonyi hídfőt védte.
- 54 Görgey Kornél (1819–1897), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, ekkor őrnagy, dandárparancsnok, legmagasabb rangja honvéd alezredes. Várfigságot szenved. Életrajzát l.

g[ró]f Zichy őrnagy⁵⁶, Szegedy alezredes⁵⁷ és Sopronyban Sréter őrnagy⁵⁸ és Karger ezredes⁵⁹. — Guyon ezredes alkalmazás nélkül hagyatott, ámbár magam hallám, hogy többször kérte ezért a fővezért⁶⁰; úgy láttam, hogy a főtisztek nem viseltettek iránta, vagyis inkább tehetségei iránt elég bizalommal; amint azonban Simunich betörésével — a nádasdi passzuson⁶¹ — Ordódy Lipótvárára parancsoltattott; Guyon a nádasdi brigáda parancsnokságával bízott meg, amelynek következtében a szerencsétlen n[agy]szombati csatát vívta; Pusztelnik őrnagy adatott akkor hozzá.⁶²

A hadsereg többnyire nemzetőrből állott, számra mintegy 35-40 000-ból⁶³, kik-

Bona, 1987. 163. p. — Görgey Kornél dandárja Köpecsényt és Pámát tartotta megszállva.

- 55 Kypke, Alexander (1805–?), cs. kir. százados a 10. (Vilmos) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd alezredes, 1849. jan. elején kilép. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 362–363. p. — Kypke nem volt dandárparancsnok, hanem a 10. (Vilmos) huszárezred általa vezetett 4 századával Alois Wiedersperg őrnagy, majd Zichy Lipót alezredes Parndorfban állomásozó dandárában szolgált.
- 56 Zichy Lipót, gróf (1805–1869), cs. kir. őrnagy a 10. (Vilmos) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, 1849. jan. elején kilép. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 373. p. — Zichy dec. elején vette át a parndorfi dandár parancsnokságát a továbbiakban a 60. gyalogezred 1. zászlóalját vezénylő Wiederspergtől.
- 57 Szegedy Imre (1812–1878), cs. kir. százados a 9. (Miklós) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. jan. közepén kilép. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 370. p. — Szegedy dandára (Moson-)Újfalun, Gátafalván, Szentannán és Zurányban állomásozott.
- 58 Sréter Lajos (1811–1875), cs. kir. százados a 12. (Nádor) huszárezredben, 1848 októberében századával hazaszövik Csehországból, okt. 16-tól őrnagy, a feldunai hadsereg soproni különítményének vezetője, legmagasabb rangja honvéd ezredes. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 296. p.
- 59 Karger, Ferdinand (1803–?), cs. kir. őrnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd ezredes, dandárparancsnok, 1849. máj. 1-jén nyugalmazták. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 361. p. — Karger dandára Nezsiderben, Védében és Gólán állomásozott.
- 60 Duka itt téved, Guyon nov. közepétől dec. 14-ig a Pozsonyban állomásozó tartalék dandár parancsnoka volt.
- 61 1848. dec. 14-én. Simunich megverte, és részben Nagyszombat, részben Lipótvár felé űzte az itt állomásozó magyar dandárt.
- 62 Guyon kinevezését magyar fordításban közli: *Hermann Róbert*: „Ez volt az év! Csudának éve!” 1848–49-es dokumentumok kiállítása az Eötvös József Gimnáziumban. Bp., 1994. 45–46. p.
- 63 Erős túlzás. A feldunai hadtest nov. 9-i, 15-i és 29-i harcrendjei szerint a sereg összlétszáma kb. 25 000 fő, s csupán dec. 15-én haladta meg a 30 000 főt. IIL 1848–49. 3/192. (nov. 9.), MOL Csány-ír. 14. d. Iktatatlan iratok. (nov. 15.), Görgey-lt. b/47. fasc. (nov. 29., dec. 15.)

nek szegődési idejük többnyire november végével s december elejével véget ért; ezek rimánkodva kérdeztek mielőbb haza, megunva az esős hidegben az előőrsözést. Az elnök őket erővel is marasztalni szerette volna, Görgei látta, hogy ily néppel nem boldogulhatni, hazaküldte mind, aki haza akart menni, s ideje eltelt.⁶⁴ Amíg így számban kevesbíté, intenzitásában avval nevelé erejét Görgei, hogy rendes ba-taillonokat⁶⁵ alakíttatott Komáromban, azokat ott taníttatta, felszereltette, s úgy csatoltatá táborához.⁶⁶

Ámbár a Honvédelmi Bizottmányt mindig kérte, hogy hagyna fel a határvédelem eszméjével, mert így minden erőmegfeszítéssel sem foghat boldogulni, úgy, amint akarná, mert serege vész betegségben, részint az időjárás miatt, részint pedig különösen azáltal, hogy a szükséges ruhával ellátva nem volt.⁶⁷ A táborban máris *vérhas* és *tetűnyavalya* mutatkozott. Azonban a kormány parancsolatainál rendületlenül megmaradt, s december első napjaiban egy hajó ruhát, fehérneműt sat. küldött a sereg számára. S ekkor Kossuth ezeket írta a tábornoknak: „Itt küldöm, tábornok úr, a kívánt ruhát, jól belemarkoltam a montours commissio⁶⁸ készletébe. Csak békétűrés, lesz minden. Én nemigen hiszem, h[ogy] Windisch-Grätz tavasz előtt beüssön, s sergét addig 60 000 emberre s 200 álglyúra szaporítom; az én keblemben él azon remény, inkább most, mint valaha, hogy mi ketten megmentendjük e hazát, s jutalomképp én nem kívánok egyebet, csak hogy én paraszt, s Ön, Tábornok úr, chemie professzor lehessen”.⁶⁹ — A fővezérnek a kormány szabad kezet hagyott a hadsereg rendezésére; tiszteket nevezhetett kapitányig bezárólag, csakhogy a ki-nevezési oklevelet kihirdetés előtt a kormány nevében Csány írta alá. Törzstiszteket a kormány nevezett ugyan a fővezér ajánlatára, de a csatateren nevezheték ki azokat

64 L. erre *Hermann*: Csány, 166–168. p.

65 zászlóaljkat

66 Ez legfeljebb Görgei szándéka volt, de semmi esetre sem tény. A Komáromban alakuló 15., 17. és 37. honvédszászlóaljkat nem kerültek a feldunai hadtesthez, sőt, a decemberi visszavonulás során Lázár György vezérőrnagy több zászlóaljat adott át a komáromi várőrségnek. Csupán arról tudunk, hogy Görgei nov. 28-án a Bárczay-dandárt át akarta vezényelni Komáromba, ám ez nem történt meg; illetve hogy Görgei a bácskai táborból kapott 2. (Sándor) gyalogezerdi két zászlóaljat Győrben hagyta, s a pótlásukra szánt újoncokat is oda küldte.

67 Görgei nov. 11–21. között írott leveleiben kétségkívül érzékeltette a fenti nehézségeket, de általunk ismert leveleiben nem *kérte* az OIB-t a határvédelem eszméjének feladására. A leveleket közli: *Steier*: Görgey, 151–177. p.

68 az óbudai Ruházati Bizottmány

69 A tartalmi idézet Kossuth nov. 18-i és dec. 2-i leveleiből származik. KL.ÖM XIII. 484. és 622–623. p.

Görgei szinte, korlátlan hatalommal.⁷⁰ — Ez időtájban Görgei szokott fáradhatlan munkásságát a legnagyobb mértékben fejleszté ki, nappal íróasztalánál dolgozott, este lóra ült, s végigjárta személyesen az előőröket, nem nézve ködre, hidegre, esőre, s ha visszajött fáradtan, egy-két óránál alig pihent tovább ágyában. — Egyszer annyira lenyomta volt már az álom, hogy egy dépêche-t⁷¹ vittem hozzá aláírás végett, a tollat megfogta ugyan, de nevét aláírni képes nem volt. — Én és az öccse, Pista felváltva töltöttük mellette az éjszakákat; egyszer eltávolíttatásommal fenyegetett, hogy fel nem költém őt, midőn egy — bár érdektelen — dépêche érkezett meg, s én csak akkor adám kezeibe, amint felébredett: „azért vagytok mellettem, úgymond, hogy midőn emberi gyöngéimnek adózni kénytetem, örködjetek, mi-képp a közügy hiányt ne szenvedjen; engemet kímélnetek nem szabad”.

A Windisch-Grätz-féle proklamációk⁷² dacára kevés tiszt találkozott, aki elme-neteli szándékát kijelentette volna, a 2-dik gyalog seregrebeli 25 tisztet kivéve, akik szolgálni nem akarván, Pestre küldettek⁷³, valamint a többi gyanúsak is.⁷⁴ A közlegénység- s kivált a huszároknál a legjobb szellem uralkodott, — alig említhetni példát, hogy valaki az ellenséghez ment volna át; két Miklós-huszárra emlékszem, hogy előőr lévén, megszökött, pajtásai azt mondták rólok, „sejdtettük,

70 A tiszti kinevezések ügyét Kossuth nov. 18-án Görgeihez írott levelében a Duka által ismertetett módon rendezte. Közli KLÖM XIII. 481–485. p. A tiszti kinevezések ügyére l. még *Hermann*: Csány, 158–160. p.

71 sürgönyt

72 Windisch-Grätz 1848. nov. 12-én szólította fel Móga János altábornagyot [!] és a parancsnoksága alatt lévő cs. kir. tiszteket, hogy legkésőbb nov. 26-ig térjenek vissza kötelességükhöz (azaz a cs. kir. hadsereghez), máskülönben lázadóknak tekinti, s ekképp fogja büntetni őket. Közli *Pap* II. 209–211. p.

73 A 2. (Sándor) gyalogezredet a bácskai táborból vezényelték a feldunai hadtesthez. A tisztikar 25 tagja kijelentette, hogy nem hajlandó a továbbiakban Magyarország ügye mellett harcolni. Görgei megígérte nekik, hogy két hónapi szabadságot kapnak, s ezt követően szabadon elhagyhatják az országot. Az ügyről beszámolt Kossuthnak is. Kossuth ugyan rosszalta a Görgei által tett, túlzottan nagyinak ítélt engedményeket, de végül is beleegyezett teljesítésükbe. Görgei levelét közli: *Hermann*, 1994. 956–957. p., Kossuth levelét közli: KLÖM XIII. 831. p. A 25 tiszt névsorának három másolati példányát l. MOL HM Ált. 1848:12 789. Görgei dec. 21-én terjesztette fel azt mind Kossuthnak, mind a hadügyminisztériumnak. A Kossuthhoz intézett kísérőiratot magyar fordításban közli: *Görgey István* I. 77. p. A HM-hez intézett kísérőiratot l. MOL HM Ált 1848:12 230.

74 Így Pálffy Lipót uradalmának vadászait, Windisch-Grätz egyik uradalmának két vadászát és Motesiczky István egyik uradalmi tisztjét. L. erre Csány László nov. 19-én Kossuthhoz intézett jelentését, közli: KLÖM XIII. 502. p.

hogy rossz járatban vannak azok az emberek, mert hisz' németek voltak, s aztán meg — több nyelven is beszéltek"; a szökevények csehek voltak.⁷⁵

December elején egy proklamáció adatott ki, aláírva a fővezér s Csány által a sereg nevében, melyben Ferenc József trónbitorlása ellen óvást tesznek, s kijelentik, hogy egyedül a magyar országgyűlésnek fognak engedelmessékedni.⁷⁶

Dec[ember] 15-én beütött Windisch-Grätz.⁷⁷ A sereg egy része Komáromba (Lázár), másika a győri sáncokba vonult Görgei vezérlete alatt. E visszavonulásban hősiiesen viselték magokat főleg a huszárok s az alvezérek minden erélyességet fejtettek ki. Poeltenberg Sándor-huszárnagy⁷⁸ divíziójával⁷⁹ keresztülvágta magát. A Karger-féle osztály a Fertőn gázolt keresztül. Schweidel tábornok⁸⁰ megbetegedvén, Pestre szabadságot kapott.⁸¹

Megérkeztünk Győrbe. Dec[ember] 17.⁸² huszáraink egy ellenséges támadást derekasan visszavertek, az ellen részéről Ottinger⁸³ vezérelte a csapatot. Kitüntették

75 A 9. (Miklós) huszárezred két katonája nov. 12-én szökött meg a Görgey Kornél őrnagy vezette köpecsényi dandártól. L. erre Görgey Kornél nov. 13-i jelentését. III. 1848–49. 3/295. Egyikük Alexander Battik címzetes őrmester, másikuk egy osztálytrombitás volt. Battik jelentése szerint a többi huszárok is csak az alkalomra várnak, hogy a cs. kir. csapatokhoz átjöheszenek. L. erre Kempen altábornagy jelentését Jellačićhoz, 1848. nov. 12. KA AFA Kr. i. U. 48/49. Karton 1820. Hauptarmee unter Windisch-Grätz 1848-11-ad 3.

76 A dec. 10-én kelt, nagyjából Kossuth által fogalmazott nyilatkozatot közli: *Pap* II. 264–265. p. Kossuth dec. 5-én éjfélkor írott levelében kérte Csánytól e nyilatkozat kibocsátását. Közli KLÖM XIII. 649–651. p.

77 A cs. kir. főszereg támadására valójában 16-án került sor.

78 Poeltenberg, Ernst Poelt Ritter von, (1813?–1849), cs. kir. százados a 4. (Sándor) huszárezredben, legmagasabb rangja honvéd vezérőrnagy, hadtestparancsnok. Az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 268. p. és *Katona I.* 35–36. p.

79 Osztályával, azaz két századával. Poeltenberg ekkor az ezred 1. őrnagyi osztályát vezényelte. Görgei ezzel kapcsolatos jelentését közli: *Hermann*, 1994. 958–959. p.

80 Schweidel József (1796–1849), cs. kir. őrnagy a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. okt. 16-tól honvéd ezredes, az ezred parancsnoka, nov. 1-jétől honvéd vezérőrnagy, a feldunai hadtest dandár-, majd hadosztály-parancsnoka, dec. végétől betegszabadságon van, 1849 májusától Pest, majd Szeged, végül Arad helyőrségparancsnoka, az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Katona I.* 36. p. és *Bona*, 1987. 290–291. p.

81 Schweidel dec. 19-én Győrben kapott négy heti szabadságot Görgeitől. HL Absz. Aradi htvszék. 113/24. csomó. Schweidel József periratai. fol. 236–237.

82 Valójában 18-án.

83 Ottinger, Franz (1793–1869), cs. kir. vezérőrnagy, 1848. ápr. 20.–máj. 10. között az Országos Nemzetőrségi Haditanács ideiglenes elnöke, ápr. 24.–máj. 23. között ideiglenes hadügy-

magokat Görgey, Zichy, Szegedy, akiktől azt írta a fővezér jelentésében, hogy annál nyugodtabban megyen ezután a golyók elcibe, mert ha elesik, csak érdemeseknek fogja átengedni a helyet.⁸⁴ Zichyt a csatatéren avanciroztatta⁸⁵, mit a kormány helyben hagyott. — Görgei megírta az elnöknek, hogy Győrt, ha kell, utolsó emberig védendi; „itt, úgymond, ha kell, leonidászi harcot vívandok”.⁸⁶ Összes seregünk ugyanis alig állott 20-25 000 emberből⁸⁷, az összes osztrák sereg ellen, mely a legjobban felruházva s fegyelmezve volt. Az éjjelke kegyetlenek voltak, a hideg száraz, s napról-napra növekvő. Görgei mindenre kész volt, a kormány azt írta, hogy nem szükség Győr alatt mindent kockára tenni.⁸⁸ Decem[ber] 27-én reggel elindult a sereg Bábolna felé, másnap Gallán volt a főhadiszállás. Az ellenség folytonosan üldözte fáradt csapatainkat. Bábolnánál a Porosz herceg — féle zászlóaljjon kívül a zempléni is nagy kárt szenvedett, amaz egészen, ez részben elfogatott.⁸⁹ — Bics-

miniszter, jún. közepétől aug. közepéig a drávai hadtest parancsnoka, 1848. okt. közepétől Jellačić egyik lovasdandárának, majd 1849 tavaszától lovashadosztályának parancsnoka. — A cs. kir. csapatokat valójában nem Ottinger, hanem maga Jellačić vezette. L. erre Windisch-Grätzhez intézett jelentését. KA AFA Kr. i. U. 48–49. Karton 1897. Kroatisch–slovenische [!] Armee, resp. I. Armeekorps unter Jellachich, dessen Operation gegen Wien, 1848-12-68. No. 594/op.

- 84 Görgei jelentését magyar fordításban közli: *Görgey István* I. 71. p. Az említett szöveg így hangzott: „A név szerint említett törzstisztek mindnyájan kész hadvezérek, s én bizvást mehetek belé a legsűrűbb ágyútűzbe, meg lévén győződve, hogy ha elesem, csak ügyesebb kezekre száll a hadsereg vezénye”. A fent említetteken kívül még Friedrich Zellhoffert (1808–?), a 4. (Sándor) huszárezred őrnagyát emelte ki a jelentésben.
- 85 Előléptette. A Zichy kinevezéséről szóló előterjesztést l. MOL HM Ált. 1848:12 174. Zichyt nem a mosoni, hanem a dec. 16-i parndorfi ütközetben tanúsított vitézségéért léptette elő.
- 86 Görgei dec. 19-én Kossuthhoz írott levelét közli: *Görgey István* I. 76. p.
- 87 A feldunai hadtest a győri táborban 80 gyalog-, 29 lovasszázadból és 72 lövegből, összesen 11 810 főből és 3284 lóából állott. L. erre a Karger-, a Görgey-, a Szegedy- és a Zichy-dandárok harcrendjeit és a feldunai hadtest csapalkimutatását. MOL Görgey-lt. b/45/a. és b/46. fasc. Görgei dec. 25 előtt azt jelentette Kossuthnak, hogy 13 400 embere van. L. erre Kossuth dec. 25-i levelét, közli: KLÖM XIII. 877–879. p. A Lázár György vezérőrnagy vezetésével Komáromba vonult erők létszáma dec. 27-én 4216 fő, 406 ló és 12 löveg volt. MOL KPA 530.
- 88 Kossuth ezt dec. 26-án hajnalban írott levelében írta, de a levél további részében aktív védelemre bízta Görgeit. Közli: KLÖM XIII. 894–896. p. Görgei ezt a levelet csak 27-én kapta meg, amikor már elhatározta Győr feladását. MOL Görgey-lt. Iktatókönyv. No. 369.
- 89 Bábolnánál dec. 28-án a 34. (Porsz) herceg gyalogezred 2., Széll József őrnagy vezette zászlóalja, valamint a zemplén–gömöri önkéntes mozgó nemzetőrszászlóalj néhány katonája, 7 tiszt és 700 fő esett fogságba. Az ütközetben 17 katona és két, a seregnél tartózkodó nő

kére érkezék, hol Perczelnek⁹⁰ a sereg jobbszárnyát kelle képezni, s együttműködve, az ellenséggel megvívni; ő maga állt az ellenséggel szembe s szétverett, anélkül, hogy Görgeit csatatervéről értesítette volna.⁹¹ — Bicskén kapta Görgei a kormányzó⁹² azon parancsát német nyelven, melyre ő magyarul válaszolt, hogy Buda alá vonuljon.⁹³ Vetter⁹⁴ a sereg parancsnokságával Kossuth által megkínáltatott, de ő azt e körülmények között elfogadni nem akarta.⁹⁵

Promontorba⁹⁶ tétetett át a főhadiszállás, másnap reggel (jan[uár] 1-n) Perczel néhány tiszttel lovagolt Promontoron keresztül s betért a főhadiszállásba. Görgei akkor a táborban volt. Perczel néhány óranegyednél tovább nem mulatott, Pestnek tartott.⁹⁷ Jan[uár] 1-n reggel érkezett meg Nyáry Pál honv[édelmi] biz[ottmányi] alelnök aláírásával költ levél, mely a fővezérnek tudtára adja, hogy az elnök már eltávozott Pestről, s az országgyűlés s kormány tagjai is nemsokára utána menendők lesznek; a 31-ki ülésben azonban elhatározottat négy tagnak kiküldetése, kiknek a békekötés feltételei iránt tanácskozni herceg Windisch-Grätz-cel a feladatuk, s kéri a fővezért, bocsátaná s illetőleg kísértetné át azon urakat az ellenség főha-

esett el, 6 fő pedig 1849. jan. 2–22. között Bábolnán halt bele sebeibe. *Ruisz Gyula*: Bábolna a magyar szabadságharc idején. Komárom, 1906. 22–25. p.

- 90 Perczel Mór (1811–1899), reformpolitikus, 1848-ban a belügyminisztérium rendőri osztályának vezetője, képviselő, honvéd ezredes, majd vezérőrnagy, hadtest-, majd hadseregparancsnok. 1849 augusztusában emigrál, 1867-ben hazatér, képviselő lesz. Életrajzát I. *Bona*, 1987. 564–565. p.
- 91 Dec. 30-án, Mórnál. Perczel hadijelentéseit közli: KLÖM XIII. 939–940. p. és KLÖM XIV. 15–16. p.
- 92 Ti. Kossuth, aki ekkor nem kormányzó, hanem az OIIB elnöke volt.
- 93 Kossuth 1848. dec. 30-án írott rendeletét eredetiben közli: KLÖM XIII. 933. p., magyar fordításban közli: *Steier*: Görgey 285. p. Görgei dec. 31-én reggel fél 10-kor írott válaszát közli: KLÖM XIII. 938–939. p. és *Steier*: Görgey 285–286. p.
- 94 Vetter Antal (1803–1882), cs. kir. alezredes a 37. (Máriássy) gyalogezredben, ekkor honvéd vezérőrnagy, Kiss Ernő távollétében a bánsági csapatok főparancsnoka, majd a honvéd vezérkar szervezője. Legmagasabb rangja honvéd altábornagy, a főszereg, majd a déli hadsereg fővezére. Emigrál. Életrajzát I. *Bona*, 1987. 329–330. p.
- 95 Kossuth dec. 29-én ajánlotta fel Vetternek a fővezérséget, s erről még aznap értesítette Csányi Lászlót. Dec. 31-én arról értesítette Csányt, hogy Vetter jelenleg nem akarja elvállalni a fővezérséget. „Ha győznének, nincs reá szükség, ha csatát vezetetek, akkor új operáció kezdődvén, elvállalandja” — írta. L. KLÖM XIII. 917–918. és 935. p.
- 96 Ma: Budafok
- 97 Görgei emlékiratai szerint aznap ő még Tétény és Hamzsabég (Érd) között találkozott Perczellel. *Görgey Artúr* I. 272–273. p.

diszállására.⁹⁸ Ezen levél, s a kormánynak oly rögtön eltávozta a seregre igen leverő hatást idézett, s ezen hangulatból sejdíteni lehetett azt, ami két nappal utóbb megtörtént. Este felé g[ró]f Cziráky, a volt kancellár⁹⁹, Cziráky, az or[szá]gbíró¹⁰⁰, g[ró]f Batthyány Lajos, Lonovics érsek¹⁰¹ s Deák Ferenc csakugyan megérkeztek. Görgői künn volt. Este 5 óra tájban (jan[uar] 1-n) egy huszár kísérettel¹⁰² eltávoztak. Szegény Batthyány, kezét nyújtá nekem, s szerencsekívánataimra egy sóhajjal felelt. Ki hitte volna akkor, hogy október 6-kának áldozatja lesz.¹⁰³

Jan[uar] 2-n csatánk volt, melybe huszáraink jól viselték magukat.¹⁰⁴ A sereg Pesten átvonulni kapott parancsot, s szerencsésen átszállított a Lánchídon. Görgői maga személyesen rendezte az átvonulást, egész éjjel a budai hídfőnél őrködött a rend felett. Csak reggel felé, majdnem féldermedten érkezett meg az angol királynéhez, hol a főhadiszállás volt.¹⁰⁵

A Komáromból jövő csapatot¹⁰⁶ Lázár tábornok hozá le Vörösvárnak.

Ránk virradt jan[uar] 3-ka. Ez volt azon kritikus nap, mely a gyöngéd [sic!] sereget végveszéllyel fenyegeté, — lemondott számtalan szolgált tiszt, kik között Lázár tábornok, Szegedy ezredes¹⁰⁷, g[ró]f Zichy czr[edes], g[ró]f Zichy huszárőr-

98 A levél eredetije nem ismert. Rövid tartalmi kivonatát I. MOL Görgey-lt. Iktatókönyv No. 378. Az országgyűlés dec. 31-i ülésének jegyzőkönyvét közli: KLÖM XIII. 940–952. p.

99 Helyesen nem Cziráky, hanem Mailáth Antal, gróf (1801–1873), 1838–1847 között magyar királyi udvari kancellár, valóságos belső titkos tanácsos, a főrendiház tagja.

100 Helyesen: nem Cziráky Antal Móríc (1772–1852) országbíró, hanem Majláth György (1786–1861), 1839–1848 között országbíró, a felsőház elnöke, a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja.

101 Lonovics József (1793–1867), 1832–1848 között esanádi püspök, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, kinevezett egri érsek, 1849 után internálják, 1860 után a hét-személyes tábla ülnöke, 1866–1867-ben kalocsai érsek.

102 A 4. (Sándor) huszárezred Géczy hadnagy vezette 13 huszárát rendelték ki a küldöttség mellé. Windisch-Grätz — miután nem volt hajlandó hivatalosan fogadni a küldöttséget — a huszárok visszatérését is megakadályozta. *Deák Ferenc* II. köt. 368–369. és 375. p.

103 A küldöttség történetére I. Csengery Antal elbeszélését és a küldöttség jelentéseit, közli őket *Deák Ferenc* II. köt. 367–380. p.

104 A tétényi utóvédí ütközetre nem jan. 2-án, hanem 3-án került sor.

105 Ma: V. ker. Vigadó tér 1.

106 Ez a korábbi Ordódy-, Kosztolányi- és Bárczay-dandárok megmaradt csapataiból állott. Az Ordódy-dandár egy része bevonult Lipótvárra, a másik két dandár csapataiból Lázár a komáromi várőrséget erősítette meg. A két megmaradt dandárt Hertelendy Miklós alezredes és Guyon Richárd ezredes vezették. L. erre a feldunai hadtest dec. 29-i harcrendjét. MOL KPA 536.

nagy, Kypke Vilmos-huszár alezredes s ezrede valamennyi tisztje egy-kettőnek kivételével¹⁰⁸; Schweidel táb[ornok] beteg volt, Karger Miklós-huszár ezredes szabadságot vett gyöngélkedése miatt.¹⁰⁹ Így távoztak el a legderekabb tisztjeink, kikben annyi bizalma volt a seregnek s a vezérnek. Görgei mindenkinek aláírta elutasító levelét, egy szóval sem tartóztatott senkit, minekelőtte azonban elbocsájtotta volna őket, így szólt hozzájuk: „Valamint én megkívánom, hogy meggyőződésemet, férfias elhatározásomat mindenki tisztelje, azonképpen tisztelem én is az Önökét, uraim, de engedjék meg kijelentenem, hogy én semmiképp meg nem tudom magyarázni egy hazafinak azon tettét, hogy karját akkor vonja meg a hazától, amidőn annak leginkább szüksége van rá; Önök leszámoltak magokkal, menjenek, s habár csak magam egyedül maradnék is, utolsó percig védeni fogom hazám ügyét”.¹¹⁰ Szobámba jött aztán, miután Lázártúl is elbúcsúzott, s ez volt az első alkalom, amidőn őt könnyezve láttam; „ej fiúk, se baj, jobb napok is fognak még ránk virradni” — szólott hozzánk.

A haditanácsba ment aztán, mely Csánynál tartatott, ki csak az utolsó katonával hagyta el Pestet; a temérdek ruhának s puskapornak elszállításáról a kormány n[em] gondoskodván, mit 3 nap alatt eszközzésbe hozni [nem] lehetett, Pesten maradt mind. A haditanácsba jelen volt Vetter s Perczel is. Görgei kijelenté, hogy ő Vácra s nem Debrecenbe megyen, hová Perczelt kívánta elküldeni, kinek némi csapatokat s 12 f űtegeit is átadá.¹¹¹

107 Szegegy ezredes ekkor még nem hagyta el a hadtestet.

108 *Görgey István* I. 109–111. p. név szerint említi a megmaradtak között Halóska Adolf fő-, Mezey Károly és Schmidt Albert alszázadost, és Károly Pál [nálta tévesen Károlyi Miksa] főhadnagyot. A Vilmos-huszároknál történetekre l. még a Szikszay Tamás őrnagy ügyében lefolytatott vizsgálat anyagát, MOL II 115. Görgei Artúr iratai. I. doboz. 1849. márciusi iratok; és Görgei 1849. márc. 14-i jelentését Mészáros-hoz, MOL IIM Ált. 1849:6843. Eszerint az ezredet 16 tiszt hagyta el, s csak nyolcan maradtak. Lázár György valóban jan. 3-án adta be lemondását, a többi tiszt csak jan. 4-én. A kilépésekre l. még *Bona*, 1987. 26–27. és 352–374. p., illetve *Hermann*, 1988. 254–256. p.

109 Karger nem a 9. (Miklós), hanem a 4. (Sándor) huszárezred parancsnoka volt. Görgei 1849. febr. 21-én kezdeményezte a hadügyminisztériumnál felmentését az ezredparancsnokság alól. Karger nyugalmaztatására csak 1849. májusában került sor. MOL HM Ált. 1849:4183., 9969. és KLÖM XIV. 694. p.

110 Hasonló értelemben idézi Görgei beszédét *Görgey István* I. 110–111. p.

111 A haditanácsot még 1849. jan. 2-án tartották Csány szállásán, az Emmerling (korábban István Főherceg) fogadóban, ma V. ker. Akadémia u. 1. A haditanácsra l. *Barta István*: Az 1849. jan. 2-i haditanács és a főváros kiürítése. In: *IHK*, 2. (1955) 2. sz. 66–100. p. és *Hermann*, 1988. 252–254. p. — Görgei az 1. (Császárszár) huszárezred négy, a 6. (Württemberg) huszárezred

„Várjatok, fiúk, ha a német orránál tovább nem látand, miről most, győzelmi mámorában majdnem bizonyos vagyok, akkor majd vezetjük mi az orránál fogva”.

Jan[uár] 3-kán este a sereg Fótnek Vác felé indított. Pesten még Perczel maradt. Néhány óráig Fóton pihentünk, amint megvirradt (jan[uár] 4.), Vácra indult a főhadiszállás is.

A sereg oly nagy csapásokat szenvedvén, vezéreitől megfosztatván, rendbe volt szedendő. A lehangultság [sic!] — de nem a kétségbeesés — általános. Görgei a főtiszteket magához rendelé, s elmondá a sereg állását, kinézéscit, jövendőnkét; ennek szüleménye volt az ismeretes váci proklamáció.¹¹²

A sereg három divízióra¹¹³ osztott fel; a parancsnokok az örök tiszteletre méltó Aulich¹¹⁴, Piller és Guyon. A dandárparancsnokok között voltak Sréter¹¹⁵, Kmety¹¹⁶, Kossuth¹¹⁷, Liptay¹¹⁸, Simon¹¹⁹ sat.¹²⁰

öt, a 8. (Koburg) huszárezred egy századát, a 25. és 54. honvéd zászlóaljkat, a 16. (Zanini) gyalogezred 1. zászlóalját, a 34. (Porosz herceg) gyalogezred 1. zászlóalját, a 2. (korábban 1.) utászzászlóaljkat és az 1. és 2. tizenkétfontos ütegeket adta át a Debrecen felé visszavonuló Perczel és Répásy hadtesteinek. L. erre *Görgey István* I. 104. p. és *Hermann*, 1988. 254. p. 28. jegyz.

112 A váci nyilatkozatra l. *Hermann*, 1988. 256–269. p.

113 Görgei valójában négy, egyenként két dandárból álló hadosztályra osztotta seregét. A 3. hadosztályt rangidős dandárparancsnokként Kmety György vezette. A harcrendet l. *MOL Görgey-lt. b/47. fasc.*, néhány hibával közli: *Tragor Ignác*: Vác története 1848–49-ben. Vác, 1908. 369–370. p.

114 Aulich Lajos (1793–1849), cs. kir. alezredes a 2. (Sándor) gyalogezredben, ekkor ezredes, hadosztályparancsnok a feldunai hadseregben, később vezérőrnagy, hadtestparancsnok, majd a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi vértanúk egyike. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 95–96. p. és *Katona* I. 29–30. p.

115 Sréter Lajos nem volt dandárparancsnok.

116 Kmety György (1813–1865), cs. kir. főhadnagy a 19. (Schwarzenberg) gyalogezredben, legmagasabb rangja honvéd vezérőrnagy, a 15. önálló hadosztály parancsnoka. Emigrál, török pasa lesz. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 203. p. és *Thurzó Miklós*: Kmety [sic!] György. In: *Házánk*. Szerk. Abafi Lajos. X. köt. Bp., 1888. 112–129. p.

117 Kossuth Sándor (1816–1855), nyugalmazott cs. kir. huszár főhadnagy, 1848. jún. 13-tól az 1. honvédzászlóalj századosa, dec. 18-tól a zászlóalj őrnagya, 1849. jan. 5-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, ápr. 2-től alezredes, majd hadosztályparancsnok a VII. hadtestben. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 207. p. és *Hermann Róbert*: Kossuth Sándor visszaemlékezése a győri csatára. In: *Győri Tanulmányok*, 17. (1996) 76–107. p.

118 Liptay (Hrobony) Ferenc (1814–?), kilépett cs. kir. hadnagy, legmagasabb rangja honvéd alezredes, hadosztályparancsnok. Várfogságot szenved, 1869-ben reaktiválják. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 223. p. — Liptay ekkor még nem dandárparancsnok, csupán a négy századból

Vácról a főhadiszállás Rétságra tétetett át, innen N[agy]orosziba s úgy Ipolyságra, Ipolyságról *Magyarátra*, ahol (úgy hiszem, jan[uár] 11) kelt azon proklamáció három nyelven szerkesztve, amelyben a többek között azt mondja Görgei (mert ezt ő maga írta egészen), „semmi *kormányparancs* nem fog benneteket visszatartóztatni, hogy harcsovjatokat végre-valahára kielégítsétek”.¹²¹

Ipolyságnál az utóhad parancsnoka Guyon volt; az ellenség lovasságára itt néhány ágyúlovás tétetett, de különben semmi nem történt. Ezt jelentette is Guyon, s amint kérdezte Görgei, „de hát az ellenség hová lett”, ő nem tudja, mert elkergette; igaz, hogy az idő ködös volt, de Görgeinek e körülmény nem kerülte ki figyelmét, s hogy itt el nem veszünk, csak előrelátásának köszönhetni.¹²²

Magyarátról Lévára értünk.

Ha az operációnális tervet megértettem, az volt, Lipótvárát felszabadítani, s Nagyszombat felé operálni Simunich ellen, mert hisz a váci proklamációban is erre van irányozva.¹²³ Futár küldetett Lipótvárra, hogy a várórség rohanjon ki, hagyja ott a várt, s egyesüljön velünk. De a futár a várba nem juthatott.¹²⁴

álló tiroli lövészszázlőalj parancsnoka volt Gáspár András ezredes dandarában.

- 119 Simon András (1795–1849), cs. kir. főszázados a 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóaljában, 1848. okt. 24-től őrnagy, zászlóaljparancsnok, 1849. jan. 5-től dandárparancsnok, majd a feldunai (később VII.) hadtest főhadiszállás oszlopának parancsnoka. Szélütésben hal meg néhány nappal alezredekinevezése előtt. Életrajzát I. Bona, 1987. 292. p.
- 120 A dandárparancsnokok felsorolásából kimaradt Pusztelnik Henrik alezredes, Gáspár András ezredes, Poeltenberg Ernő alezredes, Szabó Zsigmond alezredes, Petheő Vilmos őrnagy, illetve az őt felváltó Szodtfriedt Ferdinánd őrnagy.
- 121 Eredeti, litográf példányai: MOL Görgey-lt. b/13. fasc. és Klapka-ir. I. csomó, 3. tétel. 1849. jan. Német szövegét 1849. jan. 10-i, magyarúdi keletkezéssel közli: *Klapka*: Nationalkrieg I. 149–150. p. A magyar szöveg megjelent a Közlöny 1849. jan. 26-i számában. Ez után közli: *Pap* II. 336. p. és Bay Ferenc szerk.: 1848–49. a korabeli napilapok tükrében. Bp., 1943.
- 122 Guyon itt a cs. kir. II. hadtest Görgei üldözésére küldött Csorich-hadosztályának Wyssdandarával ütközött össze. Az esetet leírja *Görgey Artúr* I. 293–295. p.
- 123 „E megrendített öntudatot ismét erősíteni, s a sülyyedt bátorságot éleszteni kötelessége a vezérnek. — Teljesítem e kötelességet, midőn az összes seregnek egy ellenséges mellékerő ellen folyamatban lévő mozdulata által szebb reményekre nyitok alkalmat; hiszem továbbá, miként a sereg lehagolt kedélye még inkább fog éledni, ha a már történtek s az ennekutána történendők felett nyíltan és becsületesen bevallandom ítéletem s meggyőződésemet”. Közli *Görgey Artúr* I. 285. p.
- 124 Görgei még dec. 26-án írt Ordódy Kálmán őrnagynak a vár parancsnokának, hogy ha céltalannak ítélné a vár további védelmét, törjön ki, de csak akkor, ha a várban lévő tüzérségi felszerelést is meg tudja menteni. Ha ez lehetetlen volna, tartsa a várat a végsőkig. Közli

Léván több napig mulattunk. Piller és Aulich Bars- és Verebélyen állomásoztak. Január (13. v[agy] 14-n)¹²⁵ este 6 órakor parancsot kap a sereg azonnal elindulni Selmec fele; a sereg erőltetett marsban el is indult, s ment egész éjszaka, másnap délutáni 3 óra tájban Görgei a maga kocsiján hajtott be a legelső, Selmecre. S ez volt szabadulásunk, mert négy órával utóbb már az ellenség lett volna ott, azon colonne¹²⁶, melyet Guyon elvesztett, s mely Ipolyságról jobbra indult be az ott elnyúló völgybe. Selmec, Sz[ent]kereszt és Körmöc voltak seregünk állomásai, Körmöcön Aulich volt.

Vácon a stábben is változás tétetett; Pusztelnik egy brigádot¹²⁷ kapott parancsnoksága alá, Bayer alezredes lett¹²⁸, s átvevé Pusztelnik helyét ideiglenesen, mert azt Görgei Zsedényinek¹²⁹ szánta volt, ki betegsége miatt Pozsonyból hazájába ment a Szepességre, s kiért Vácról a fővezér öccsét, Pistát küldé el; de ki a sereghöz soha nem jött.¹³⁰

Selmecen több napokig mulatott a főhadiszállás, s itt a sereg fegyelmére nézve egy nevezetes példa adta elé magát. A 10-dik zászlóalj Gergelyi őrnagy¹³¹ alatt nemrég csatlakozott táborunkhoz.¹³² A táborban különösen a lövöldözés volt napirenden. Görgei 50 botütés alatt eltiltá azt. Egy 10-dik zászlóalji legény hozatott be a patrouille¹³³ által, ki állítólag a város közepén sütötte el fegyverét vasárnap, ami-

Görgey István I. 78. p. A levelet azonban a cs. kir. ostromzár miatt nem tudták bejuttatni az erődbe. L. erre *Hermann Róbert*: Görgei és a felvidéki kormánybiztosok 1849. jan. 5.–febr. 10. In: HK, 104. (1991) 3. sz. 130. p. 23. jegyz. Újabb futár kiküldéséről nincs adatunk.

125 Valójában 12-én este.

126 hadoszlop

127 dandárt

128 Görgei csak jan. 15-én léptette elő alezredessé Bayert. L. erre napiparancsát, MOL Görgey-It. b/45/b. fasc.

129 Zsedényi (Pfannschmied) Gyula (1808-?), cs. kir. főszázados, 1848. okt. 27-től honvéd őrnagy és osztályparancsnok a 6. (Württemberg) huszárezredben, nov. közepétől a nádasai dandár parancsnoka, nov. 29-től alezredes, dec. elejétől betegszabadságon. 1849. jan. közepén jelentkezik Windisch-Grätznél, a cs. kir. hadbírótság felmenti. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 374. p.

130 Küldetéséről ő maga számol be, l. *Görgey István* I. 147–149. p.

131 Gergely János (1812–1864), cs. kir. főhadnagy a 34. (Porosz herceg) gyalogezredben, 1848. jún. 19-től százados a 10., okt. 20-tól őrnagy a 9., decembertől a 10. honvédszászlóaljban, márc. 5-től alezredes. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 158–159. p.

132 A 10. honvédszászlóalj korábbi bánási hadszíntéren szolgált, s 1849. jan. elején csatlakozott a feldunai hadtesthez.

133 járőr

dőn a nép a templomból jött ki, s a golyó a templomajtóba szegződött.

Görgei kiállította a zászlóaljat, s megmondá pajtásuk bűnét s megbüntetését, megjegyezvén, hogy mivel a zászlóaljat kímélni akarja, nem nyilvánosan fog a bűnös lakolni. Egy közlegény a sorból kiáll, s azt mondja a tábornoknak, „mintsem hogy megbotoznának, inkább lövetném agyon magamat”; a zászlóalj zúgni kezdett, Görgei válasza volt: „Fiam, kimondtad magadra az ítéletet, meg fogsz halni”. Két óra múlva maga a fővezér lovagolt ki a végrehajtásra, mely a X-dik zászlóalj jelenlétében történt, melynek háta megett egy üteg ágyú, jobbra a granátos¹³⁴, balra az Ernő-zászlóalj¹³⁵ volt felállítva. A zászlóalj parancsnoka maga remegett a végrehajtásnál, mely azonban a legnagyobb csendben s renddel ment végbe, s a X-ik zászlóalj soha többé nem zúgolódtott. A másik megbotoztatott.¹³⁶

A főhadiszállás Besztercebányára tétetett át. Ekkor a nap¹³⁷ Guyon Selmeccen megtámadtatott s visszaveretett, *Sréter* megsebesült. Az ellenség a Poprád völgyében is rohanást tett, s mivel népünk megszaladt, egy gyönyörű lovasüteg¹³⁸ jutott az ellenség birtokába. Görgei kalapjába egy golyót kapott. Horváth őrnagy¹³⁹ feladata volt Sz[ent]keresztnél egy falut tartani, mivel feladatát nem teljesítette, a visszavonulás felette nagy bajba került.¹⁴⁰ Görgei maga személyesen segíté az

134 A korábbi Bausnern-, majd Cordier-gránátos zászlóalj, amelyet ekkor Johann Weissl von Ehrenru vezetett, s amely a 2. (Sándor), a 32. (Ferdinand d'Este) és a 39. (Dom Miguel) gyalogezredek gránátos osztályaiból állott.

135 A 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóalja

136 Az esetet leírja *Görgey István* I. 158–160. p. Szerinte azonban az illető honvédet azért botozták meg, mert engedély nélkül elmaradt a zászlóaljtól. Duka verzióját erősíti meg a Fekete János hajdúnánási közvitéz elbeszélése alapján feljegyzett változat, de eszerint az illető honvéd puskája véletlenül sült el, s Görgei ezt a honvédet lövette főbe. *Móricz Pál*: 1848–49-diki szabadságharczi esatörténetek. Öregebb honvédek elbeszélései után írta –. Szeged, 1900. 144–146. p.

137 1849. jan. 21-én.

138 A Hodrusbányánál vívott ütközetben az Olaj hadnagy vezette háromfontos üteg került a cs. kir. csapatok kezébe. Szélaknánál Guyon hadosztálya a 6. lovasüteg két lövegét veszítette el. Csorich – Militär Districts Commando, Selmeccbánya, 1849. jan. 23. No. 118/op. KA AFA Kr. i. U. 48–49. Karton 1847. Hauptarmee, Detailakten 1849-1-125c. és Collery–Csorich, Selmeccbánya, 1849. jan. 24. uo. Karton 1870. 2. Korps unter Wrba, später Csorich. 1849-1-55.

139 Horváth Pál, honvéd őrnagy, a dunántúli 4. (nógrádi) önkéntes mozgó zászlóalj (később 62. honvéd zászlóalj) parancsnoka. 1849. márc. 22-én Görgei szolgálati vétség miatt elmozdítja. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 176. p.

140 A Görgei vezette hadoszlop vesztesége a cs. kir. jelentések szerint 21 halott, 62 fogoly, ebből

ágyúkat kihúzni a gödrökből; két haubitza¹⁴¹ most is ott van eltemetve a zólyomi hegyekben.

Besztercén két zászlóaljat alakított Újlaky százados¹⁴² azon újoncokból, melyeket Hont, Bars s Zólyom küldtek a táborba. Az egyik néhány nap múlva már Branyiszkón jól viselte magát.¹⁴³ — Zólyomnál Turseken Aulich egy csatát nyert, hol Pusztelnik elesett.¹⁴⁴

Besztercéről a Stureccen keresztül *Oszadára* értünk. A szerencse kedvezett, mert az idő akkor egy kissé fagyos lett, ámbár aznap nagyon havazott; *Oszadára* 26-n (jan[uar]) este értünk, innen Rózsashegy volt a főhadiszállás, hol Beniczky¹⁴⁵ csapatjával csatolta magát hozzánk.

Rózsashegyről 29-kén Sz[ent]miklóstra¹⁴⁶ *begyalogoltunk*, a fővezér à la tête.¹⁴⁷ Február 1-jén Vihodnán voltunk, ahol a fővezér annyi fáradság következtében ínlázba esett, de erős testalkata két nap alatt győzedelmeskedett a bajon, nevének

32 sebesült, összesen 84 fő, 6 löveg, 5 lőszeres, 1 teherhordószekér, 28 ló. Collery–Csorich, Selmecbánya, 1849. jan. 24. KA AFA Kr. i. U. 48–49. Karton 1870. 2. Korps unter Wrbna, später Csorich. 1849-1-55.

141 tarack, vagy vetágyú

142 A két besztercei honvédszászlóalj közül az elsőből alakult meg 1849. ápr. közepén a (második) 51. honvédszászlóalj (Az első, a baranyai önkéntes mozgó nemzetőrökből alakult honvédszászlóalj 1849 februárjában Eszéknél kapitulált). A 2. besztercei zászlóaljból 1849. jún. végén alakult meg a 124. honvédszászlóalj, de a hadügyminisztérium tévedésből a 125. sorszámot is ennek a zászlóaljnak utalta ki.

143 Ez a Mikóvényi Károly (1813–1898) őrnagy vezette 2. besztercei zászlóalj volt.

144 Az 1849. jan. 16-i turseki ütközetet mindkét fél a saját győzelmének tulajdonítja, de az ütközetet követően Götz vonult vissza korábbi állásaiba. Pusztelnik Henrik alezredes nem itt esett halálos sebbel fogságba, hanem jan. 22-én Hodrusbányánál. A magyar adatok szerint Turseknél az ellenség vesztesége kb. 30 halott és ennél több sebesült és 18 fogoly. „Részünkön halott és sebesült valamivel kevesebb volt, mint az ellenségé”. *Görgey István* I. 166. p. A cs. kir. adatok szerint a magyar veszteség 54 halott, 60 sebesült és 117 fogoly. *Nobili, Johann*: Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz. Wien, 1851. 191. p. Tommasegovici 63. gyalogezredi főhadnagy jelentéséből azonban kiderül, hogy a magyar foglyok egy része még az ütközet során kiszabadult. Mosóc, 1849. jan. 19. KA AFA Kr. i. U. 48–49. Karton 1952. Mobile Kolonne des GM von Götz. 1849-1-11.

145 Beniczky Lajos (1813–1868), bányavidéki kormánybiztos, nemzetőr őrnagy, 1849. ápr. 21-től honvéd alezredes, különítményparancsnok. Várfogságot szenved. Életrajzát I. *Steier*: Beniczky és *Bona*, 1987. 105–106. p.

146 Liptószentmiklós

147 az élen

gondos ápolása segédelmével, ki Szentmiklóson jött férjéhez.

A főhadiszállás 2-n Bélára¹⁴⁸ indult, a fővezér csak 3-kán hagyta el Vihodnát, s Csütörtökhelyre érkezett. Itt vette hírért Guyon vigyázatlanságának, melynek következtében febr[uár] 2-kán éjjel Iglón megrohantatott, mivel előőröket kiállíttatni nem engedett, azt adván okul, hogy az ellenség elűtött. Minden artilleriája¹⁴⁹ már az ellenség kezeibe volt, ki a várost, melynek közepén ágyú állottak, rakétával lángba borította, a város nagyobbára porrá égett.¹⁵⁰ — Csütörtökhelyről minden ellentállás nélkül Lőcsére értünk. Előttünk a győzelmes Schlik¹⁵¹, hátunk megett a Jablonowski-¹⁵² s Götz¹⁵³-féle üldöző csapatok.

Görgei maga nagyon aggódott, s erősen hívé, hogy ha nem kényszerítették fegyverét letenni, minden esetre seregének nagy részét elveszti.

Branyiszkót azonban Guyon — Zám belly¹⁵⁴ s¹⁵⁵ segélyével két órai ostrom után bevette¹⁵⁶, s utunk nyílt Eperjesre, ahová a főhadiszállás febr[uár] 8-kán érkezett meg.

A sereg így volt elhelyezve:

148 Szepesbéla

149 tüzérsége

150 Az iglói ütközetet Bayer József egyik kézírata alapján ismerteti *Görgey István* I. 177–182. p.

151 Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf (1798–1862), cs. kir. altábornagy, hadtestparancsnok. Lovassági tábornokként hal meg. — Schlik hadteste ekkor Eperjes, Kassa és Tokaj között állomásozott.

152 Jablonowski, Felix, herceg (1808–1857), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok a II. hadtestben, 1849 jan. végétől a hadtest Görgei üldözésére küldött dandárának parancsnoka.

153 Götz, Christian (1783–1849), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok, 1849. ápr. 10-én helyettes hadosztályparancsnokként halálosan megsebesül a váci ütközetben. — Götz ekkor egy Morvaországban betört önálló hadosztály parancsnoka volt.

154 Zám belly Lajos (1815–1901), cs. kir. alszázados a 4. (Sándor) huszárezredben, 1848. okt. 1-jétől főszázados, 1849. jan. 25-től őrnagy, febr. 9-től alezredes, 19-től dandárparancsnok a feldunai hadtestben, ápr. 12.–jún. 20. között a hadtest vezérkari főnöke, máj 25-től honvéd ezredes, júl. közepétől egy önálló dandár parancsnoka. Várfoogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 340. p. — Zám belly nem volt ott Branyiszkónál, Duka valószínűleg báró Üchtritz Emilre, a 12. (Nádor) huszárezred őrnagyára gondolt. Szerepére l. saját levelét Pompéry Jánoshoz, közli: *V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára*. III. köt. Bp., 1955. 136–138. p.

155 A név az eredetiben ki van pontozva, valószínűleg Cornidesz Lajosról (1812–1883), Gölnic polgármesteréről, a későbbi honvédőrnagyról van szó, aki az egyik bekerítő oszlopot vezette. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 121. p.

156 1849. febr. 5-én

Bélán, Abaúj határán Kmety;
Avantgarde¹⁵⁷ Lemesánban Guyon;
Centrum Piller, Eperjesen;
Arrière-garde¹⁵⁸ Aulich Hedriben.

Lucsivnán (Szepesség határán, Liptó szélén) Görgeihez érkezett *Hrankay* kapitány¹⁵⁹, Windisch-Grätz küldötte, Görgeit magamegadásra szólítandó fel; mire Görgei minden válasz helyett Vácon kiadott proklamációit küldé át.¹⁶⁰

Február 11-kén éjjel találkozott Görgei tábornok Klapka, akkor ezereddel.¹⁶¹
A két sereg tehát tetteleg egyesülve *volt*.

Még a kassai eseményről:

Annyi fáradság s küzdelem után végre szabadabban lélekeztünk, s az egész sereg őszintén hitte, hogy érdemes a haza s a kormány köszönetére. A febr[uar] 11-ki rendelet, mely febr[uar] 13-kán érkezett meg Görgei kezeibe, s kihirdettetett, nagyon meglepte, leverte a sereget, hogy fővezérét, kihez annyi küzdelem után oly őszintén ragaszkodott, Dembiński¹⁶² parancsai alá helyezve, mintegy letéve ezáltal, enmagát is megsértve látta.¹⁶³

157 Elővéd

158 Utóvéd

159 Hrankay József, nyugalmazott cs. kir. huszárszázados.

160 A tárgyalást leírja *Görgey Artúr* I. 322–323. p., és Görgei elbeszélése nyomán Gróf Leininger–Westerburg Károly honvéd tábornok levelei és naplója. In: *Katoná* I. 122. p. és *Lengyel Tamás: Ludvig János feljegyzései a magyar szabadságharcról*. In: *Történetírás*, 3. (1938) 148. p.

161 Klapka György (1820–1892), kilépett cs. kir. főhadnagy, ekkor ezredes, az I. hadtest parancsnoka, később honvéd vezérőrnagy, Komárom várának parancsnoka. Emigrál. Életrajzát I. *Bona*, 1987. 202. p. — A találkozót leírja Klapka 1849. febr. 16-án az OIB-hoz intézett jelentésében, közli: *Steier Lajos: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei*. Bp., é. n. 73–76. p. *Klapka: Nationalkrieg* I. 231. p., *Görgey Artúr* I. 340–342. p., és *Klapka*, 1986. 94–95. p.

162 Dembiński, Henryk, gróf (1791–1864), az 1830–31. évi lengyel szabadságharc tábornoka, rövid ideig fővezére, 1849-ben honvéd altábornagy, februárban a honvéd főszereg parancsnoka, ápr.–jún. között az északi hadsereg (IX. hadtest és különítmények) parancsnoka. Júliusban a honvédsereg vezérkari főnöke, aug. elején a főszereg parancsnoka. Emigrál. Életrajzát I. *Bona*, 1987. 132–133. p.

163 Mészáros febr. 12-i (és nem 11-i) rendeletére I. a 40. jegyzetet. A rendelet nem 13-án, hanem 14-én érkezett a táborba, s Görgei 14-én kiadott napiparancsában reagált rá. Ebben néhány csípős célzást tett Dembińskire és az országgyűlésre, de az új fővezér iránti engedelmségre szólította fel katonáit. Magyar fordításban közli: *Görgey Artúr* I. 348. p.

Ez a kormányzat második próbája volt Görgői ellen.

Az első Besztercebányán volt törtéendő.

A váci proklamációk a kormány kezeihez jutván, elhatároztatott, hogy Görgöit letévén, Debrecenben haditörvényszék eleibe állíttassék. Répásy táb[ornok]¹⁶⁴ volt a parancsnokságot átveendő, kivel kormánybiztosképpen Luzsénszky¹⁶⁵ s Ragályi¹⁶⁶ volt kiküldve, de ezt Ludvig h képviselő¹⁶⁷ megakadályoztatá. — Görgői azt mondá: „Ha azon urak a sereghez érkeznek, letartóztatom őket, s csak akkor adtam volna át a parancsnokságot, ha a bányavárosokból — hol annyi volt a veszély — kiveztem szerencsésen a sereget”.¹⁶⁸

Kassán a főltisztek, osztályparancsnokok s dandárnokok sat. Görgöihez jöttek, s kinyilatkoztatták (Aulich, Kmety, Beniczky sat.), hogy egyedül neki kívánnak engedelmeskedni. Ő — jól emlékszem — így válaszolt: „Uraim! Köszönöm bizalmukat! de ahol törvény van, ott engedelmeskednünk kell; én, habár látom is, hogy a kormány hibát követ el, engedelmeskedni fogok, s arról jótállok, hogy Önök is

- 164 Répásy Mihály (1800–1849), cs. kir. őrnagy a 6. huszárezredben, 1848. szept. végétől az ezred ideiglenes parancsnoka, okt. 12-től ezredes, a feldunai hadtest dandárparancsnoka, nov. 1-jétől honvéd vezérőrnagy, lovassági főfelügyelő. 1848. dec. 28-tól a tartalék hadtest parancsnoka, 1849 jan. végétől márc. elejéig a Középponti Mozgó Sereg, majd az ebből alakuló II. hadtest parancsnoka, később ismét osztályfőnök a hadügyminisztériumban. Kolerában halt meg. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 282–283. p.
- 165 Luzsénszky Pál, báró (1791–1869), 1848–49-ben Kassa országgyűlési képviselője, 1849. jan. 13-tól márc. elejéig Ragályi Ferdinánddal együtt a feldunai hadtest mellé kirendelt kormánybiztos, ápr. elejétől a Felvidék, illetve az itt működő haderők kormánybiztosa. Várfogságot szenved. 1861-ben ismét képviselő.
- 166 Ragályi Ferdinánd (1814–1881), Rozsnyó képviselője, 1848. okt.-ben élelmezési biztos a dunántúli hadsereg mellett, 1849. jan. 13-tól márc. elejéig Luzsénszky Pállal együtt a feldunai, majd VII. hadtest kormánybiztosa. 1861-ben és 1866-tól ismét Rozsnyó képviselője.
- 167 Ludvig h János (1812–1870), képviselő, a képviselőház jegyzője, 1848. szept. végén a főcsereg táborába küldött országgyűlési biztos, decembertől Szepes megyei, majd a 1849. ápr. végétől júl. elejéig a főcsereg mellé kirendelt kormánybiztos, emigrál.
- 168 Luzsénszkyt és Ragályit 1849. jan. 13-án nevezte ki a feldunai hadtest kormánybiztosává Kossuth. A kinevezéssel kapcsolatos rendeleteket közli: KLÖM XIV. 120–124. p. A váci nyilatkozat *híre* azonban csak 15-én, *szövege* csak 24-én várt ismerteté Debrecenb. L. erre *Hermann*, 1988. 270–274. p. A fennmaradt iratokban nincs nyoma annak, hogy szóba került volna Görgői Répásyval történő felváltása, s erre sem Luzsénszky és Ragályi jelentései, sem Ludvig h visszaemlékezései nem utalnak. Répásy kinevezésének tervéről Duka hasonló értelemben tájékoztatta később Irányi Dánielt is. L. *Irányi Dániel–Charles-Louis Chassin: A magyar forradalom politikai története 1847–1849*. Fordította Szoboszlai Margit. S. a. r. Spira György. II. köt. Bp., 1989. 119. p.

engedelmeskedni fognak; ha szükségem lesz, Önök közremunkálására számolok. Isten Önökkel”.¹⁶⁹

A kormányt a tisztikar hangulatáról értesítendő, Zuber őrnagy¹⁷⁰ ment — de nem Görgei által küldve — Debrecenbe. Útjában szerencsétlenül járt Böszörményben.¹⁷¹

London, auguszt[us] 13-n 850.

T. Duka

(*MOL Klapka-ir. 6. doboz. 22. tétel. Duka Tivadar levelei.*)

169 Görgei reagálásáról hasonló módon számolnak be Lujszénszky Pál és Ragályi Ferdinánd jelentései is. Közli őket *Hermann Róbert*: Kormánybiztosok Görgei táborában (Lujszénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége 1849. jan. 31.–márc. 1.). II. rész. 113–117. p. Okmánytár. In: *Folia Historica*, 16. (1992) 93–124. p. Az ekkor Kmety hadosztályában szolgáló Beniczky szerint a Kmety-hadosztály tisztjei egy hűségnyilatkozatot fogalmaztak Görgeihez, anélkül, hogy ebben Dembiński ellen személyeskedtek volna. Ezt Görgei elégedetten fogadta. *Steier*: Beniczky, 264–265. p.

170 Zuber Antal (1816–1908), kilépett nemesi testőr, honvéd alezredes, a feldunai hadtest tábori térparancsnoka, 1849. jún. 16-tól a hadügyminisztérium rendőrségi és térparancsnoksági osztályának főnöke. Várfogságot szenved. Életrajzát l. *Bona*, 1987. 343–344. p.

171 Zuber Hajdúböszörményben összeszólalkozott szállásadójával, Kövér Györggyel, s a tettlegességig fajuló vitában Zuber 14 kardvágást, Kövér egy pisztolylövést kapott. L. erre *Görgey István* I. 236–239. p. és *Hegyesi Márton*: A Zuber-ügy In: *Hazánk*. Szerk.: Abafi Lajos. VII. köt. 77–78. p.

Függelék

A feldunai hadseregnek állása 1848-k november és decemberben e hó 16-ig következő volt:

A végső jobbszárnyat képezte a *nádasi brigáda* Ordódy őrnagy parancsnoksága alatt, ettől Posony felé *Kosztolányi* alczredes állott. Posony és Köpcsény között *Bárczy* [sic!], Köpcsényben *Görgei Kornél* őrnagy (brigáda), *Pahrendorfon* Kypke őrnagy, és a végső balszárnyon Sréter őrnagy Sopronyban.

A schwechati csata után a sereg állott körülbelől 35 000 emberből, azonban a nemzetőröket — kik a szám legnagyobb részét tevék — Görgei, mind haza bocsájtá, s csak a tornaiak és zempléniek maradtak meg.¹⁷² Windisch-Grätz betörése alkalmával alig volt több 20-25 ezer embernél, körülbelől 2500 ló, és nyolcvan ágyú.

E sereg egy része Komáromban hagyatott a visszavonulás alkalmával¹⁷³; s a 12 fontos ágyúkat Görgei Pestről Debrecenbe küldé.

December 14-n elfoglalván Simunich a nádasi passzust, Guyon küldetett a brigáda parancsnokságra, Ordódy — Kossuth kívánságára — Görgei által Lipótvárára rendeltetett.

Vácon a három divízióra osztatott a sereg: Aulich, Guyon s Pusztelnik parancsnoksága alatt volt. A sereg ekkor 17-18 ezerből állott.

London, novemb. 18-n 850.

Duka

(*MOL Klapka-ir. 2. csomó. 5. tétel. 169. f.*)

172 1849. jan. 5-ig a Hajdú-kerületi önkéntes zászlóalj is a táborban maradt. A zempléni zászlóaljat Győrben egyesítették a gömöri zászlóalj maradékával, az így létrejött önkéntes zászlóalj 1849. márc. közepéig maradt a táborban. A pozsonyi és tornai önkénteseket 1849. jan. 24. előtt beolvasztották az 1. pesti önkéntes mozgó nemzetőr-, a későbbi 66. honvédszászlóaljba. Több önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljból pedig honvédszászlóalj alakult.

173 L. erre a 106. jegyzetet. Komáromban maradt a 2. (Sándor) gyalogezred 3. zászlóalja, a 34. (Porosz herceg) gyalogezred két százada, a 18. és 46. honvédszászlóalj, a 2. pesti önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj, a Száz János-félc önkéntes zászlóalj (ezekből alakult a 71. honvédszászlóalj), a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1. és 2. zászlóalja (ezekből alakult a 70. honvédszászlóalj) és a 13. (Hunyadi) huszárezred egy százada. L. MOL KPA 530. és uu. OHB 1849:2690.

Rövidítések jegyzéke

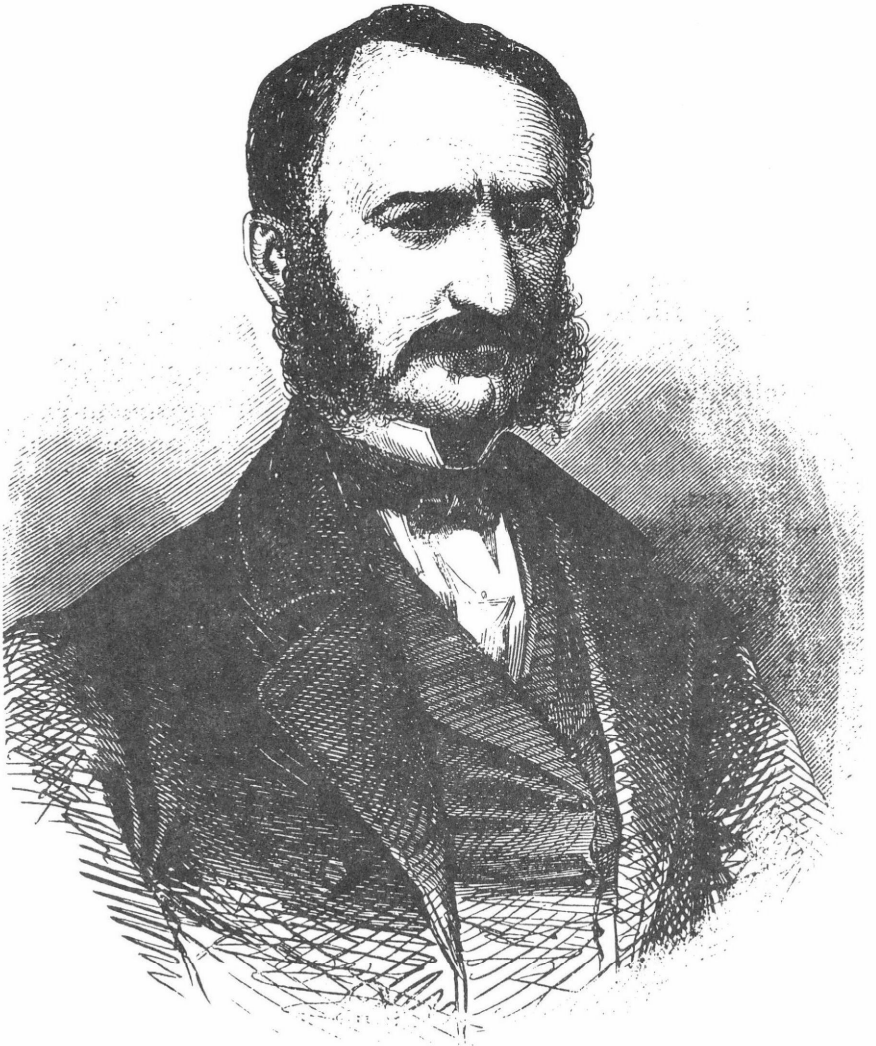
Levéltári rövidítések

1848–49.	HL Az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc iratai
Absz. Aradi htvszék.	HL Abszolutizmuskori iratok. Aradi cs. kir. rendkívüli haditörvényszék
AFA	Alte Feldakten
Csány-ir.	MOL H 103 Csány László kormánybiztos iratai
Görgey lt.	MOL P 295 A Görgey család levéltára. Görgei Artúr gyűjtemény
HL	Hadtörténelmi Levéltár (Budapest)
HM Ált.	MOL H 75 Hadügyminisztérium. Általános iratok
Iktatókönyv.	MOL Görgey lt. b/31. fasc. Az 1848/9. magyar feldunai, utóbb VII-ik hadtest (Móga, Görgei Artúr, Gáspár, Pölsenberg tábornokok) eredeti iktatókönyve [sic!]
KPA	MOL H 2 Kossuth Polizei Akten
KA	Kriegsarchiv, Wien
Klapka-ir.	MOL R 295 Klapka György iratai
Kr. i. U. 48-49.	Krieg in Ungarn 1848–1849.
MOL	Magyar Országos Levéltár (Budapest)

Könyvészeti rövidítések

<i>Bona</i> , 1987.	<i>Bona Gábor</i> : Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49. 2. kiad. Bp., 1987.
<i>Bona</i> , 1988.	<i>Bona Gábor</i> : Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
<i>Deák Ferenc</i> II. köt.	Deák Ferenc beszédei 1842–1861. Összegyűjtötte Kónyi Manó. 2., bőv. kiad. II. köt. Bp., 1903.
<i>Görgey Artúr</i> I–II.	<i>Görgey Artúr</i> : Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. Katona Tamás. I–II. köt. Bp., 1988.
<i>Görgey István</i> , 1916.	<i>Görgey István</i> : Görgey Arthur ifjúsága és fejlődése a forradalomig. Bp., 1916.
<i>Görgey István</i> , 1918.	<i>Görgey István</i> : Görgey Arthur a száműzetésben 1849–1867. Bp., 1918.
<i>Görgey István</i> I–III.	<i>Görgey István</i> : 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és czek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. I–III. köt. Bp., 1885–1888.

- Hermann*, 1988. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr váci nyilatkozata. In: HK, 101. (1988) 2. sz. 247–294. p.
- Hermann*, 1994. *Hermann Róbert*: Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai. In: Századok, 128. (1994) 5. sz. 922–999. p.
- Hermann*: Csány *Hermann Róbert*: Csány László, mint a feldunai hadtest kormánybiztosa (1848. szeptember 29.–1849. január 18.) In: Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1990. (Zalai Gyűjtemény 30.) 133–219. p.
- HK *Hadtörténelmi Közlemények*
- Jánossy* I-II. *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. I–II. köt. Bp., 1940–1948.
- Katona* I. *Az aradi vértanúk*. Szerk.: Katona Tamás. I. köt. Bp., 1979.
- Klapka*, 1986. *Klapka György*: Emlékeimből. S. a. r. Katona Tamás. Bp., 1986.
- Klapka*: Nationalkrieg I. *Klapka, Georg*: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Bd. I. Leipzig, 1851.
- KLÖM XIII–XIV. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén* I–II. köt. Szerk.: Barta István. Bp., 1952–1953. (Kossuth Lajos összes munkái XIII–XIV.)
- Kosáry* *Kosáry Domokos*: Klapka György és Duka Tivadar. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. Szerk.: Glatz Ferenc. Bp., 1993.
- Pap* II. *Pap Dénes*: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez 1848–1849. II. köt. Pest, 1869.
- Steier*: Beniczky *Steier Lajos*: Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp., 1924.
- Steier*: Görgey *Steier Lajos*: Görgey és Kossuth. Bp., é. n.

DUKA TIVADAR.